

Dr. Johannes C. de Moor

Geen Uittocht - Wel Uittocht?

Nieuw licht op de Exodus uit Egypte

Geen Uittocht – Wel Uittocht?

Nieuw licht op de Exodus uit Egypte

Rede

uitgesproken ter gelegenheid van de 140e dies natalis van de Theologische
Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen op
6 december 1994 door

Johannes C. de Moor

THU
kampen

Kamper Oraties 6

© Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Kampen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Moor, Johannes C. de

Geen uittocht – wel uittocht? : Nieuw licht op de Exodus uit Egypte / Johannes C. de Moor. - Kampen : Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland. -

Ill. - (Kamper oraties ; 6)

Diesrede de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen. - Met lit. opg.

ISBN 90-73954-13-4

NUGI 631

Trefw.: uittocht uit Egypte / Exodus (bijbelboek).

Omslag Dik Hendriks

1 Inleiding

Er bestaat nauwelijks één ander verhaal dat de mensheid in de loop der geschiedenis zó geboeid heeft als het verhaal van de Uittocht van het volk Israël uit Egypte.¹ Dit verhaal vormt een hoeksteen in de uiteindelijke vorm van de canon van het Oude Testament en is zowel voor Joden als Christenen altijd weer een bron van inspiratie geweest, met name in tijden dat men vol verlangen uitzag naar bevrijding uit een situatie van onderdrukking.

Echter, de moderne wetenschap staat zeer sceptisch tegenover de historische betrouwbaarheid van de bijbelse tradities omtrent de Exodus. Deze uiterst kritische houding begint door te dringen in brede kring. In het weekblad voor de zakenwereld *Intermediair* van 30 september jl. deed drs. Marcel Hulspas uitvoerig uit de doeken waarom de verhalen waarin het oude volk Israël verslag doet van zijn eigen oorsprong zouden berusten op pure fictie. Als geschiedenisboek is het Oude Testament voor hem “door en door onbetrouwbaar”. Over de Exodus zou helemaal niets in Egyptische bronnen te vinden zijn. Letterlijk schrijft drs. Hulspas: “Geen uittocht dus. Het is een prachtig, maar helaas nooit gebeurd verhaal”.

De doctorandus heeft zijn huiswerk tamelijk goed gedaan. Ik som slechts enkele geleerden op aan wie hij zijn materiaal heeft kunnen ontlenuen. Al in 1948 verwees de Duitse oudtestamenticus M. Noth de figuur Mozes naar het rijk der fabelen en velen zijn hem daarin gevolgd. Maar ook de Exodus zelf wordt tegenwoordig door talrijke onderzoekers als een verzinsel beschouwd. Zo schrijft de Deense oudtestamenticus N.P. Lemche: “Algemeen wordt door geleerden erkend dat de tradities over Israëls

---

¹In deze voor een breed gehoor bestemde lezing moet ik wetenschappelijke verantwoording achterwege laten. De geïnteresseerde lezer zij hiervoor verwezen naar de publikatie van de handelingen van de conferentie “Ugarit: Religion and Culture”, gehouden te Edinburgh, 20-23 juli 1994, welke in 1995 zullen verschijnen in de serie *Alte Orient und Altes Testament* (Neukirchen), alsmede naar de aanzienlijk uitgebreide tweede druk van J.C. de Moor, *The Rise of Yahwism: The Roots of Israelite Monotheism*, welke eind 1995 zal verschijnen bij Uitgeverij Peeters te Leuven.

verblijf in Egypte en de Exodus van de Israëlieten legendarisch en episch van aard zijn. Er is dus geen goede reden aan te voeren om zelfs maar te trachten een historische achtergrond voor de gebeurtenissen van de Exodus te vinden". Een andere Scandinaviër, G.W. Ahlström, drukt zich nog krasser uit: "Het is heel duidelijk dat de bijbelschrijvers niets wisten over de gebeurtenissen in Palestina vóór de tiende eeuw v.Chr." En: "De religieuze historiografie omtrent de Exodus zal geen enkel probleem ten aanzien van de geschiedenis van Palestina oplossen". Volgens de Egyptoloog D.B. Redford is de Exodus een bedenkfel van Joden die pas omstreeks 500 v.Chr. leefden. Zij zouden gebruik gemaakt hebben van toenmalige Egyptische gegevens die zij maar half begrepen. De oudtestamenticus J.A. Soggin is van mening dat het verhaal van de Exodus in of kort na de zgn. Babylonische Ballingschap verzonnen is om zo een soort voorbeeld te scheppen voor de uittocht uit Babylonië, die wél historisch plaatsgevonden zou hebben. De hele geschiedenis vóór David beschouwt hij als fictie, die geen behandeling verdient in een serieuze beschrijving van de geschiedenis van Israël. Een soortgelijk standpunt wordt verdedigd door T.L. Thompson.

Anderen drukken zich voorzichtiger uit. Onder hen is onze rector, mijn collega C. Houtman. Hij ontkent niet dat er een werkelijke gebeurtenis aan de Exodus ten grondslag gelegen kan hebben, maar hij is van mening dat die gebeurtenis historisch niet meer te achterhalen is. En tenslotte zijn er ook geleerden zoals de oudtestamenticus B. Halpern, de Egyptoloog K.A. Kitchen en de archeoloog M. Bietak, die van mening zijn dat er voor de moderne pessimistische inschatting van de historische betrouwbaarheid van de Exodus in feite onvoldoende redenen bestaan. Het zou drs. Hulspas gesierd hebben als hij in elk geval óók melding gemaakt had van deze afwijkende opvattingen van te goeder naam en faam bekend staande wetenschappelijke onderzoekers.

Maar wie heeft nu gelijk? Mijn probleem met de sceptici is dat hun benadering niet strookt met de werkelijkheid van de geschiedschrijving in het oude Nabije Oosten. Het is waar dat bijna altijd, ook in de historische documenten van het toenmalige Egypte en Mesopotamië, de geschiedenis nogal verdraaid wordt. Het is net alsof je de feiten door een vergrootglas

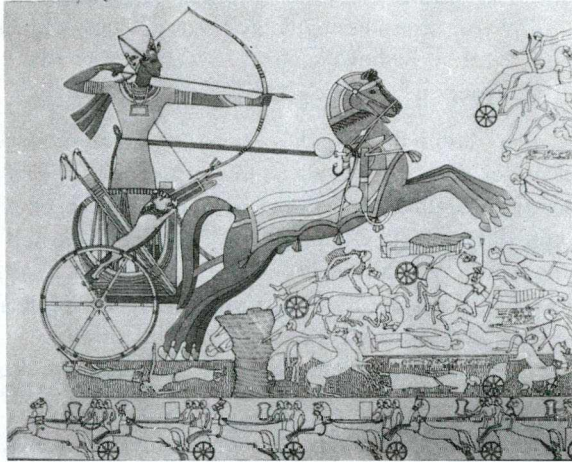

Fig. 1: Geschiedenis door een vergrootglas.

te zien krijgt. Wat de schrijver van het grootste belang achtte, blies hij op tot legendaire proporties, terwijl de details die voor ons het kenmerk zijn van zorgvuldige verslaglegging naar de rand verhuisd zijn, waar zij vaag en onherkenbaar zijn geworden. Op Egyptische reliëfs wordt de farao vele malen groter afgebeeld dan zijn vijanden die hij vermorzelt onder de wielen van zijn strijdwagen (zie fig. 1). Waarom deden de kunstenaars dat? Waarom vertekenden zij de ware proporties opzettelijk? Simpel omdat zij iets wilden uitdrukken dat voor hen even reëel was als de afmetingen van de betrokken menselijke wezens zelf, nl. de ongelooflijke grootte van hun overwinnende koning. Welnu, hetzelfde gebeurde in geschreven documenten. De historische werkelijkheid werd vertekend om een hogere politieke of religieuze waarheid tot uitdrukking te brengen.

Maar is zo'n vertekend beeld dan waardeloos vanuit het oogpunt van de historicus? Dat is natuurlijk onzin. Meestal is een historische kern aanwezig, al is het soms moeilijk die er netjes uit te pellen. Wie zou hebben geloofd dat de legendaire Babylonische held Gilgamesh een historische koning van de stad Uruk is geweest, als wij alleen beschikt hadden over

het epos dat zijn avonturen beschrijft? Als wij niet beschikt hadden over historische documenten die bewijzen dat er werkelijk een koning van die naam is geweest vroeg in het derde millennium v.Chr.?

Ik ben altijd zeer onder de indruk geweest van een uitspraak van de grootmeester onder de historici van de klassieke cultuur, Fustel de Coulanges: "Het uitgangspunt voor een kritische houding tegenover het verleden moet zijn dat men de Ouden gelooft". Telkens weer blijkt dít de juiste methode te zijn, vooral wanneer wij zó weinig met zekerheid weten als hier het geval is. Want dat moet niet vergeten worden: de sceptici baseren hun oordeel vaak op een type argument dat in de wetenschap een *argumentum e silentio* wordt genoemd, d.w.z. men trekt een conclusie uit iets wat men *niet* weet.

Laat mij daarvan in verband met het thema slechts twee voorbeelden geven. Drs. Hulspas zegt bijv. dat bij de Egyptenaren niets bekend is over het gebruik van stro bij het maken van tichelstenen, hoewel in Ex. 5:7-11 daarvan melding wordt gemaakt. Omdat zoiets wél bekend is uit Mesopotamië, concludeert hij dat dit een insluipsel is uit de Perzische tijd. Dat lijkt een logische conclusie, maar berust in feite op onwetendheid. Minstens sinds 1950 staat vast dat in Egypte bij de fabricage van tichelstenen stro werd gebruikt en al in 1954 werd een papyrus gepubliceerd uit het Nieuwe Rijk – en dat is de periode waarom het hier gaat – waaruit hetzelfde blijkt.

Een tweede voorbeeld van zo'n gevaarlijk *argumentum e silentio*. In Num. 33:45b-50 wordt de route beschreven die de Israëlieten na de Exodus volgden toen zij door het Overjordaanse gebied trokken. Daarbij wordt o.a. de stad Dibon vermeld. Archeologen hebben de stad Dibon opgegraven en hebben geen spoor ontdekt van bewoning van de stad in het Laat-Bronzen Tijdperk, de periode dat de Israëlieten daarlangs gekomen zouden zijn. Men concludeert dan: zie je wel, er is niets van waar. Maar het feit dat de opgravers niets gevonden hebben kan op heel verschillende manieren verklaard worden. De betreffende bewoningslaag zou door erosie of door planmatig afgraven grotendeels verdwenen kunnen zijn. Een andere mogelijkheid is dat men de ruïneheuvel van Dibon

wel als een bekend oriëntatiepunt bleef vermelden (vgl. Num. 33:44-45a). In elk geval heeft de Oriëntalist C.R. Krahmalkov onlangs aangetoond dat niet alleen Dibon, maar ook andere in Num. 33 genoemde steden zich blijkens Egyptische documenten van het Nieuwe Rijk op een veel door de Egyptenaren gebruikte route door Transjordanië bevonden. Opnieuw een bewijs dat een *argumentum e silentio* slechts zolang hout snijdt als men niet beter weet.

Ik ben daarom van mening dat het geoorloofd is te proberen de ware toedracht van de Exodus te reconstrueren op grond van gegevens die wél bekend zijn. Ik heb dat al eens eerder gedaan in mijn boek *The Rise of Yahwism* dat in 1990 verscheen, maar sindsdien is mij een aantal nieuwe gegevens bekend geworden waarvan ik de lezer deelgenoot wil maken.

2 Eerste benadering van de datum van de Exodus

Volgens Ex. 1:11 zouden de Israëlieten dwangarbeid hebben moeten verrichten voor een ongenoemde farao in steden die Raämses en Pitom heetten. Dwangarbeid door slaven uit Kanaän kwam inderdaad veelvuldig voor in Egypte tegen het einde van het tweede millennium. De stad Raämses wordt vrij algemeen geïdentificeerd met Pi-Ramesse, het moderne Tell el-Dab'a en Qantir (zie kaart achterin). De stad werd genoemd naar haar bouwer, de roemruchte farao Ramses II (1279-1212 v.Chr.).

De ligging van Pitom is minder zeker, maar wordt door de meeste geleerden gezocht in de Wadi Tumilat. In een Egyptische bron van die tijd wordt de stad uitdrukkelijk vermeld. Naar het schijnt was de opvolger van Ramses II, farao Merneptah (1212-1203 v.Chr.), de bouwheer van deze stad. Wij weten met zekerheid dat dezelfde farao en zijn directe opvolgers door bleven bouwen in Raämses. Deze en andere argumenten kunnen leiden tot een eerste voorlopige benadering van de datum van de Exodus: tussen 1250, of zelfs 1212, en 1175 v.Chr.

In een inscriptie van farao Merneptah daterend uit het jaar 1207 v.Chr. wordt het volk 'Israël' voor het eerst vermeld. Maar dat volk bevindt zich dan in Kanaän. Betekent dit, zoals Kitchen aanneemt, dat de Exo-

dus toen al had plaatsgevonden? Allerm minst. Tegenwoordig is men ervan overtuigd dat slechts een deel van de oorspronkelijke Israëlieten dwangarbeid in Egypte heeft verricht.

Maar er is een andere manier om tot een preciezere datering te komen. Als er enige waarheid schuilt in het bijbelse verhaal dat een behoorlijk aantal Israëlieten Egypte verliet tegen de wil van de farao en onder leiding van een man die een hoge positie in de Egyptische regering had bekleed, dan kan men er wel zeker van zijn dat zoiets in Egypte alleen kan hebben plaatsgevonden gedurende een periode dat het Egyptische leiderschap buitengewoon zwak was. In dat geval komt maar één periode in aanmerking, nl. de roerige overgang van de 19de naar de 20ste dynastie, een korte periode van 1197-1190 v.Chr. die door latere Egyptische geschiedschrijvers bewust verdoezeld is, omdat wat er toen allemaal gebeurde niet bepaald vleidend was voor een grote natie als Egypte.

3 Beja – Mozes

In de nadagen van de 19de dynastie was de werkelijke machthebber in Egypte een zekere Beja. Ik meen dat deze man met Mozes geïdentificeerd mag worden. Ik noem daarvoor de volgende gronden:

1. Het was reeds lang bekend dat de naam 'Mozes' niet een Semitische, maar een Egyptische naam is. De Semiet Beja droeg een Egyptische naam die inderdaad het element 'Mozes' bevat.
2. Egyptische documenten bevestigen dat Beja een hoge positie bekleedde aan het Egyptische hof in Raämses. De eerste keer dat wij van hem horen is op een hiëratisch ostracon dat wellicht door hemzelf is geschreven (fig. 2). De vertaling ervan luidt als volgt:

Hij (= Beja) zei tot Amun-Re, de Koning der Goden, "Kom tot mij, Amun, en red mij. Ik ben een vagebond uit het noorden. Kom en laat mij Nē (= Thebe, de heilige stad), de Schone, beschouwen, terwijl ik er de meisjes bekijk."

Fig. 2: Ostracon, wellicht door Beja zelf beschreven.

Wat in dit ostracon opvalt is de nogal oneerbiedige houding van Beja tegenover de hoogste god van Egypte en de heilige stad Thebe. De grap aan het slot is zonder enige parallel in Egypte.

3. In het jaar 1197 v.Chr. stierf de toenmalige farao Seti II. Omdat zijn eigen eerstgeborene, zoon van zijn hoofdvrouw Tausret, kort daarvoor was overleden, was er geen troonopvolger. Tausret besloot toen een zoon van een Semitische bijvrouw van Seti II op de troon te zetten. Deze Siptah was nog een kind toen hij tot farao werd gemaakt. Fig. 3a toont de jongen in gehurkte zit om zijn gedeformeerde voeten zo goed mogelijk te verbergen. Siptah leed namelijk aan kinderverlamming, zoals aan zijn mummie duidelijk te zien is (fig. 3b). Beja werd benoemd tot voogd over de jonge farao. Hij kreeg in verband daarmee de uitzonderlijke titel "Groot-kanselier van het Gehele Land". Deze titel lijkt sterk op de min of meer terloopse mededeling in Ex. 11:3: "de man Mozes was zeer groot in het land Egypte".

4. Beja genoot blijkbaar het absolute vertrouwen van de koningin-moeder Tausret. Anders zou het ondenkbaar geweest zijn dat hij als Semiet een zo hoge positie zou hebben verworven. Tausrets vertrouwen zou verklaarbaar zijn als zij Beja reeds lang kende. Misschien is dit de kern van

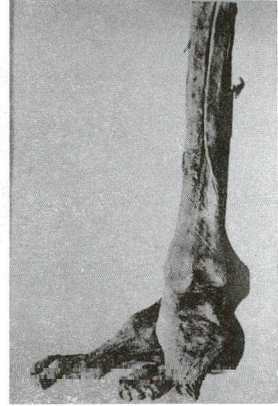

Fig. 3a: De jonge farao Siptah. Fig. 3b: Röntgenfoto van zijn voeten.

waarheid in het bijbelse verhaal over de Egyptische prinses die Mozes adopteerde.

5. Beja was in Egypte geen pure monotheïst, maar dat mocht men op grond van wat wij thans over de vroege ontwikkeling van de godsdienst van Israël weten ook niet verwachten. Ook de bijbel zelf geeft ons trouwens de indruk dat de unieke betekenis van de God van Israël pas later tot Mozes doordrong. Toch is het ostracon dat ik zojuist citeerde beslist niet de enige aanwijzing dat hij weinig respect had voor de goden van Egypte. Fig. 4a toont Siptah zittend op de knieën van een manspersoon. Die persoon is later zorgvuldig weggehakt, maar aan de zijkant is duidelijk nog een paar mannenbenen te zien (fig. 4b). Het ligt voor de hand dat de weggehakte figuur Beja was. Maar dan was hij het dus die in feite op de troon van de godgelijke farao zat. Dat was een ongelooflijke heiligschennis. Beja zegt ook in een inscriptie dat hij het was geweest die de jonge farao op de troon van zijn vader had gezet. Dat was een eretitel die voor Amun-Re gereserveerd was. Beja betoont daarmee op-

Fig. 4a: Siptah op de knieën van de weggehakte Beja.

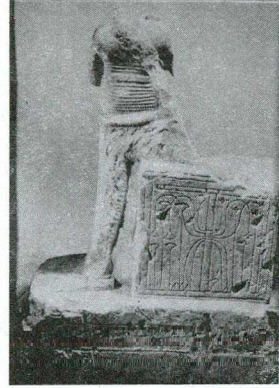

Fig. 4b: Zijaanzicht van dezelfde groep.

nieuw zeer weinig eerbied tegenover de nationale god van Egypte. Op een ander beschadigd reliëf ziet men de jonge farao op zijn knieën voor de godheid liggen (fig. 5). Wat veel Egyptenaren geschokt moet hebben is dat Beja, wiens voeten links te zien zijn, er rustig bij bleef staan. Het lijkt wel alsof hij de goden van Egypte tart.

Aan weerszijden van de ingang van een Egyptische tempel is aan de ene kant Tausret afgebeeld. Aan de andere kant treffen wij Beja aan. Hij is iets groter afgebeeld dan Tausret, alsof hij belangrijker is. Hij zit op één knie en maakt een gebaar van eerbied. Maar niet tegenover het gesneden beeld van zijn godgelijke meester de farao, maar slechts tegenover diens cartouche (fig. 6).

Het is geen wonder dat de Egyptenaren later zeiden dat Beja de goden als mensen had behandeld en dat het zijn zonden waren die Egypte in het ongeluk gestort hadden.

6. In dezelfde tijd dat Beja in Raämses zo'n hoge positie had, was een van zijn Egyptische collega's de latere farao Sethnacht. Men heeft het altijd

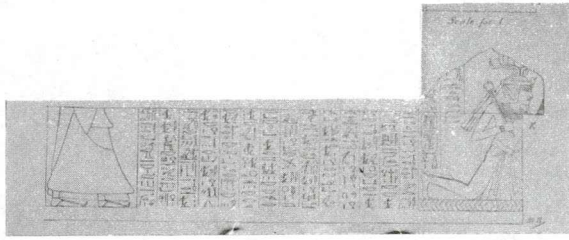

Fig. 5: Terwijl de jonge farao knielt voor zijn god, blijft Beja staan.

vreemd gevonden dat Mozes volgens de bijbel zo gemakkelijk toegang zou hebben gehad tot de farao. Maar als Beja inderdaad Mozes was, is het helemaal niet zo ondenkbaar dat hij als nagenoeg gelijke moest onderhandelen met Sethnacht, al was die toen nog geen farao.

7. Volgens een latere Egyptische bron zou onder Beja moord schering en inslag geweest zijn. Dit kan heel wel een overdreven weergave zijn van het incident dat in Ex. 2:11-15 is beschreven.

8. Zoals nog zal blijken past ook het verdere verhaal van de Exodus goed bij de veronderstelling dat Beja en Mozes dezelfde persoon zijn.

4 De Uittocht

Juli 1192 stierf de jonge farao Siptah plotseling. De Egyptenaren verklaarden dit als straf op Beja's zonden. Ik herinner eraan dat enkele jaren eerder de kroonprins ook al gestorven was en dat Siptah leed aan polio, een epidemische ziekte die vooral kinderen treft. Het relatieve isolement waarin de gezinnen van dwangarbeiders in Egypte woonden maakt het begrijpelijk dat de Israëlitische kinderen gespaard werden. De Tiende Plag zou dus heel wel een historische basis kunnen hebben.

Toen Siptah stierf, had Tausret geen andere keus dan zelf farao te worden. Maar zij werd onmiddellijk geconfronteerd met verzet van Sethnacht, die vond dat hij nu recht had op de troon. En hij slaagde. Dankzij

Fig. 6: Beja voor de cartouche van Siptah.

documenten uit Ugarit, helemaal in het noorden van Kanaän, weten wij nu dat de regering van Tausret maar 21 maanden geduurd heeft (Juli 1192-Maart 1190). Verwarring over de duur van haar regering is o.a. ontstaan doordat zijzelf de jaren van Siptah bij haar eigen jaren telde.

Een jaar na zijn verovering van de troon richtte Sethnacht een stèle op in Elefantine, in het zuiden van Egypte (fig. 7). De moeilijke tekst van deze stèle is pas de laatste jaren beter begrijpelijk geworden. Sethnacht beroemt zich erop dat hij Beja met een aantal volgelingen uit Egypte verjaagd heeft. Dit is een uitermate belangrijk gegeven. Tot nu toe gingen Egyptologen ervan uit dat Beja al eerder een roemloze dood zou zijn gestorven. Het gegeven komt overeen met een opmerkelijk bericht in Ex. 14:5. Terwijl de meeste berichten over de Uittocht zeggen dat de Israëlieten vreedzaam uit Egypte zijn weggetrokken, wordt in Ex. 14:5 gezegd dat de Israëlieten *gevlucht* waren. Juist omdat het hier een afwijkende traditie betreft moet men deze m.i. ernstig nemen. Wij weten bovendien met zekerheid dat deze traditie uit de tijd vóór de Ballingschap dateert, omdat dezelfde afwijkende overlevering verondersteld wordt in

Fig. 7: De Elefantine stèle van Sethnacht.

Jes. 48:20 en 52:12, teksten waarin de Exodus opnieuw beleefd wordt. Zowel de stèle van Sethnacht als deze drie teksten spreken dus niet over een uittocht uit Egypte, maar over een vlucht.

Op dezelfde stèle vermeldt Sethnacht dat de vluchtelingen kans hadden gezien de hand te leggen op Egyptisch zilver en goud, waarmee zij de hulp van Kanaänieten wisten te kopen. Juist omdat latere Egyptische bronnen deze schande zorgvuldig verzwijgen is het vermoedelijk waar. Men herinnert zich in dit verband natuurlijk de bijbelse legende dat de Egyptenaren aan de vertrekkende Israëlieten vrijwillig goud en zilver meegegeven zouden hebben (Ex. 11:1-3; 12:35-36). Een brief uit Ugarit bevestigt nu dat Tausret en Beja probeerden in Kanaän steun te verwerven met Egyptisch zilver. Een verbazend gegeven daarbij is dat deze steun omschreven wordt met een metafoor die ook een grote rol speelt in het bijbelse Exodus-verhaal. Daar is het de 'arm' van God die redding brengt (Ex. 6:6; 15:16, etc.). In de Ugaritische brief is het weliswaar de

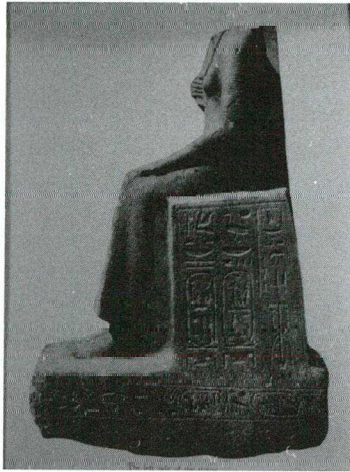

Fig. 8: Tausret als farao.

'arm' van mensen, maar het zilver dat de koning van Ugarit voor zijn steun heeft ontvangen wordt wèl geschonken aan de god Jam met wie de bevolking van Ugarit volgens mij JHWH de God van Israël identificeerde. Een toch wel opmerkelijke coïncidentie.

Wat er met Tausret zelf gebeurde is onbekend. Er is een prachtig, maar helaas verminkt beeld van haar bewaard gebleven, dat in haar laatste maanden moet zijn vervaardigd (fig. 8). Haar mummie is nooit gevonden, hoewel er een groot graf voor haar werd ingericht. De mummie van een vrouw die in het deksel van de kist van Sethnacht gevonden is, wordt door sommigen weliswaar voor Tausret versleten, maar de plaats waar het lichaam gevonden werd maakt dat zeer onwaarschijnlijk. Gezien haar goede relatie met Beja is het helemaal niet ondenkbaar dat ook Tausret de vlucht heeft moeten nemen. Het is dan misschien van enig belang erop te wijzen dat een van haar namen als farao de gebruikelijke titel Merjamun 'Geliefde van Amun' was. Blijkens het beeld dat van haar gevonden is was zij zeer gesteld op deze titel. De naam vertoont opmerkelijke overeenkomst met die van Mirjam. Het is natuurlijk niet meer dan

een veronderstelling, maar als Merjamun en Mirjam dezelfde persoon waren, hebben alle grote leiders van de Exodus een Egyptische naam gedragen: Mozes, Mirjam, Aäron en Pinechas. Een Babylonische brief uit Ugarit kan bovendien steun geven aan de veronderstelling dat Tausret zónder begeleiding van een volwaardig Egyptisch leger naar Kanaän is getrokken.

Het is altijd al opgevallen dat de route door de zuidelijke Sinaï die de Israëlieten namen zich moeilijk laat verenigen met een vreedzaam vertrek uit Egypte. Als de farao hen toestemming had gegeven om te vertrekken zou de normale route door de noordelijke Sinaï genomen zijn. Ook de zware zuidelijke route wijst dus eerder op een vlucht. Nu is het bijzondere dat deze vlucht zich archeologisch laat traceren aan de hand van vondsten die de cartouche van Tausret dragen. De eerste werden gevonden in Serabit el-Chadim op het Sinaï schier-eiland (zie bij deze en de volgende plaatsnamen de kaart achterin). Ook hier werkten Semitische dwangarbeiders, onder wie waarschijnlijk Midianitische smeden. Het is goed denkbaar dat Mozes hen bevrijdde en dat zij met hem zijn meegetrokken.

Vervolgens vinden wij de cartouche van Tausret terug in Timna, iets ten noorden van Eilat. Die vondst is van groot belang. Ten eerste omdat het stuk gevonden werd in een context van Midianitisch aardewerk. Ten tweede omdat wij uit de opgravingen te Timna en uit Egyptische bronnen weten dat de Egyptenaren vanaf dat moment voor langere tijd de controle over de route door het Overjordaanse land verloren. Deze beide gegevens tezamen genomen schijnen een bevestiging in te houden van de bijbelse traditie dat Mozes direct bij zijn aankomst in Kanaän steun kreeg van de Midianieten (o.a. Ex. 18).

Tenslotte is door een Nederlandse opgraving de cartouche van Tausret aangetroffen in Deir 'Alla, het bijbelse Sukkot. Dit lijkt te bevestigen dat Mozes en de zijnen inderdaad zo ver naar het noorden doorgetrokken zijn als de bijbel bericht. De route waarlangs deze stukken gevonden zijn stemt in grote lijnen overeen met die welke in de bijbel beschreven wordt. Als men bedenkt dat Tausret maar 21 maanden farao is geweest

en dat geen enkel ander stuk van haar buiten Egypte is aangetroffen, dan is het moeilijk een andere plausibele verklaring voor deze vondsten te geven.

In Sukkot stond later een heiligdom waar de bijbelse figuur Bileam als een groot ziener vereerd werd. De bijbel bewaart van diezelfde ziener een aantal orakelspreuken die door de meeste oudtestamentici voor zeer oud gehouden worden. In een daarvan wordt gezegd dat Mozes "alle zonen van Seth" zal verpletteren (Num. 24:16). Dat is altijd een wat raadselachtige spreuk geweest. Maar het wordt volkomen begrijpelijk als we bedenken dat het leger van farao Sethnacht streed onder de bescherming van de god Seth. Uit Ugaritische brieven blijkt dat men de wraak van Sethnacht in heel Kanaän vreesde. Men had immers steun verleend aan Tausret en Beja. Bileam vertrouwt erop dat Mozes de farao zal kunnen verslaan. Zover is het echter niet gekomen. Sethnacht overleed al na drie jaar.

Als mijn reconstructie van de gebeurtenissen klopt, dan had de Uittocht plaats in het voorjaar van het bewogen jaar 1190 v.Chr. Niet alleen Egyptische bronnen wijzen op de maand maart, maar ook de genoemde Babylonische brief uit Ugarit, alsmede het Oude Testament zelf dat de Uittocht plaatst in de maand Aviv (Ex. 13:4; 23:15; 34:18; Deut. 16:1). Omdat 'Aviv' een maand is die in de Ballingschap 'Nisan' ging heten, kan aan de ouderdom van althans deze traditie niet getwijfeld worden.

5 Epiloog

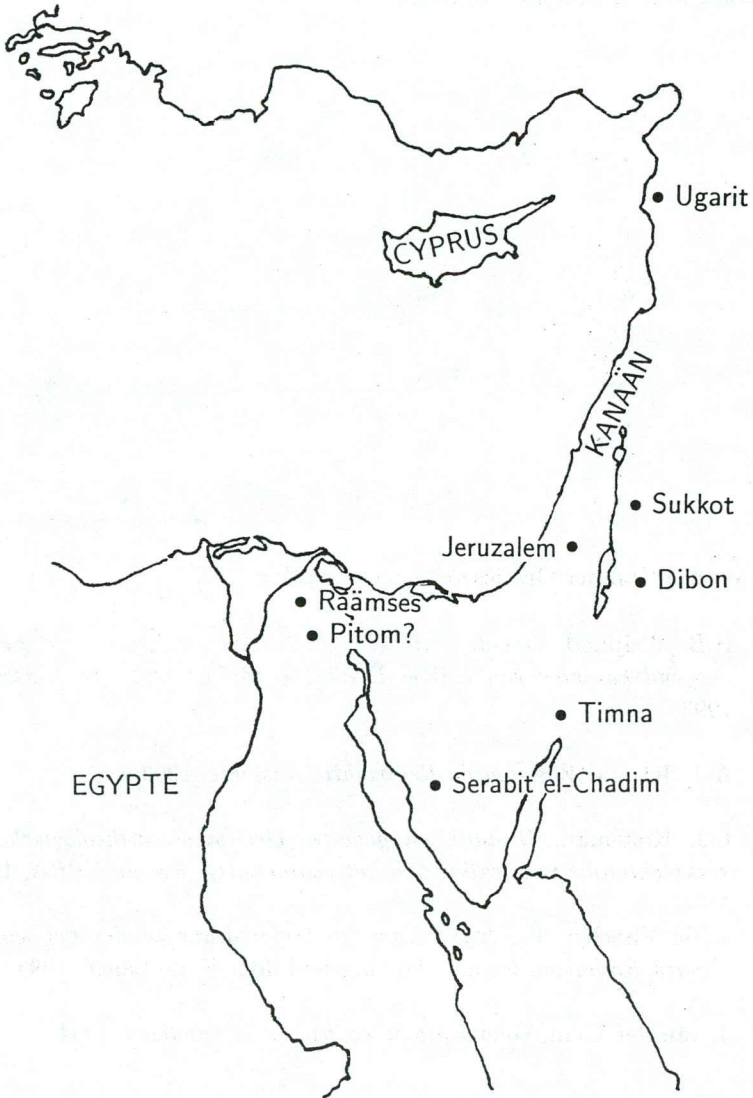
Heb ik nu bewezen dat de bijbel toch gelijk had met het verhaal van de Exodus? Dat zou ik allerm minst willen beweren! Mijn reconstructie van de gebeurtenissen is nog uiterst onzeker. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of ik gelijk heb. Een van de mogelijkheden daartoe zou het graf kunnen zijn dat nog tijdens zijn leven voor Beja in het Dal der Koningen gebouwd werd. Dit graf is nimmer archeologisch onderzocht.

Bovendien wil ik erop wijzen dat mijn voorstelling van zaken de bijbelse overlevering weliswaar op een aantal punten bevestigt, maar die overle-

vering op andere punten nadrukkelijk weerspreekt. Niet een reusachtig volk van 600.000 volwassenen (Ex. 12:37) of zelfs $2\frac{1}{2}$ miljoen mensen (vgl. Num. 1:46) is door de woestijn getrokken, maar een verhoudingsgewijs kleine groep vluchtelingen. De farao kan niet verdronken zijn bij de achtervolging, om de eenvoudige reden dat Sethnacht, de farao van de Uittocht, nog drie jaar regeerde. Alleen voor de Tiende Plaag was een historische aanleiding aannemelijk te maken. Van de andere plagen is niets bekend. Ook was Beja niet de stoere monotheïst die de bijbel van Mozes gemaakt heeft. En tenslotte is de datum van 1190 v.Chr. niet in overeenstemming met de bijbelse chronologie, al moet daaraan toegevoegd worden dat die chronologie ook op zichzelf genomen tegenstrijdigheden bevat.

Ik heb er geen moeite mee te erkennen dat het mogelijk is dat de bijbelschrijvers, net als andere geschiedschrijvers in hun tijd, ons de werkelijke gebeurtenissen als door een vergrootglas laten zien. Waar ik mij tegen verzet is de al te gemakkelijke conclusie dat er dus nooit een historische Uittocht heeft plaatsgevonden. De historicus zal moeten toegeven dat ook een zwaar bevooroordeelde weergave van de feiten gewoonlijk bruikbare stukjes informatie bevat. Dat is m.i. het geval met het Exodusverhaal. De theoloog zal moeten erkennen dat het geloof niet louter op verzinsels gebaseerd kan worden. Heilsgeschiedenis moet geworteld zijn in deze, onze eigen, wereld om geloofwaardig te zijn. Dat geldt zowel voor de mens van toen als de mens van nu. Maar om 'gewone' gebeurtenissen als bijzonder te zien is meer nodig dan historische accuratesse. De Egyptische farao heeft zijn succesvolle greep naar de macht achteraf duidelijk uitgelegd als persoonlijk ingrijpen van de goden van Egypte. Israël heeft zijn succesvolle ontsnapping uit de slavernij uitgelegd als de hand van God in zijn geschiedenis. Beide partijen geven een verslag in de vergrotende trap om duidelijk te maken dat hun ervaringen geen gewone gebeurtenissen waren, maar manifestaties van goddelijke interventie. In welk verslag men zich dan het best kan vinden is uiteindelijk niet meer een zaak van de historicus. Dat is een zaak van geloof.

Kaart van het Nabije Oosten

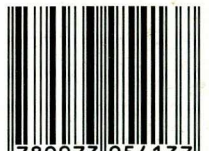

Dr. Johannes C. de Moor is hoogleraar Semitische talen, cultuurgeschiedenis van het Nabije Oosten en Israëlitische oudheden aan de Theologische Universiteit te Kampen.

In de serie Kamper Oraties verschenen eerder:

1. H.B. Weijland, *Om de vrijheid van het Woord, Over het kerkverenigend karakter van artikel I, lid 1-4 van de Ontwerp Kerkorde*, 1993.
2. A.J. Jelsma, *Waarom de Reformatie mislukte*, 1993.
3. L.J. Koffeman, *Gestalte en gehalte, Oecumenisch-theologische en kerkrechtelijke implicaties van het visitekaartje van de VPKN*, 1994.
4. J. de Visscher, K. Vuyk, *Kan een beeldcultuur zonder het woord? Gerard Rothuizen lezing 1994*, ingeleid door F. de Lange, 1994.
5. J. van der Laan, *Geloofspraxis en pastoraal handelen*, 1994.

ISBN 90-73954-13-4

9 789073 954137